

savo žjadus, atduok margai karvei sveikatų“ kreipinio vertimas „Матушка Жемине“ (ten pat). Viena vertus, žodis *žeminė* šiuo atveju nėra teonimas (tapatus deivei Žemynai), bet eufemizmas, reiškiantis, kad gyvatė yra lindinčioji žemėje ar panašiai. Kita vertus, žodis *muminė*, nors yra unikalus ne tik užkalbėjimų tekstuose, bet ir neištrauktas į didįjį „Lietuvių kalbos žodyną“, paaiškintas pačios užkalbėtojos: „Ar patinėlis, ar patelė – nežinau, kas inkundo. Nu tai itai – „muminė žeminė“ (LUŠ 971). Taigi jis reiškia ne motiną, bet veikiausiai yra susijęs su tokiais žodžiais, kaip *maumas*, *mumė* ir kitos panašios mitinės būtybės, turinčios neapibrėžtą pavidalą. Užkalbėjimas „Saula saulė, mėnuo mėnesiu, žemė žemi, upė upi“ verčiamas kaip „Солнце солнце, месяц месяцем, земля землю, река реку“ (p. 125), nors autentiškame rytų aukštaičių tekste vartojamas įnagininko (o ne galininko) linksnis, implikuojantis, kad saulė yra ir išlieka saule, mėnuo – mėnesiu ir t. t. Prie interpretacijos klaidų taip pat priskirtinas užkalbėjimo nuo karpų „Sakal mal, kal, deg deg“ vertimas „гори, гори“. Šis užkalbėjimas priklauso gausiai variantų grupei „Žiogai žiogai, dek deguto“ (prašoma, kad žiogas išleistų deguto – rudo skysčio, kuriuo gydomos karpas), tad kalbama ne apie degimą ugnyje, bet „deguto varymą“.

Neišvengta ir lietuviškų tekstų transkripcijos klaidų. Pavyzdžiui, 162 puslapyje citata iš *Lietuvių tautosakos* penktojo tomo atrodo taip: „Auksute sidabrute, nei ap tau nieko padariau, nei tu man nieko padariai.“ Nežinia, ar dėl korektūros klaidos, ar dėl nepirminių šaltinių 274 ir 276 puslapiuose, tezaure, išivėlė rimta klaida – prie dangaus objektų nurodytos „dvi žvaigždes seserys – viena Polia, kita Lidia (Silva)“, kai užkalbėjimo originale sakoma: „Yra in dungaus dvi žvaigždes seserys: viena Polia, kita Liola“ (LMD I 941/13).

Visų minėtų bei nemintų tekstologinių, vertimo ir korektūros klaidų buvo galima išvengti, jei rengiant knygą būtų palaikyti ryšiai su lietuvių folkloristais ar lingvistais, nesunkiai galinčiais nurodyti tokias klaidas dar prieš knygai pasirodant. Tikrai gaila, kad tokie nesusipratimai trikdo lietuvių skaitytoją ir verčia būti įtariam net ir dėl iš tiesų rimtų dalykų, o rusų kalba skaitančiai auditorijai pateikiamas ne visai adekvatus lietuvių užkalbėjimų kontekstas.

Kad ir kaip ten būtų, pati knyga yra svarbus įvykis lietuvių folkloristikos istorijoje. Monografijoje atskleisti pagrindiniai lietuvių (greta baltarusių) užkalbėjimų pasaulio bruožai ir kuo jis skiriasi nuo baltarusiškojo. Į šį pasaulį patekęs skaitytojas tikrai bus nustebintas tyrimo ir tiriamojo objekto galimybių.

Daiva Vaitkevičienė

Vaikų literatūra folkloristės akimis

Neseniai pasirodžiusi etnologės ir folkloristės Gražinos Skabeikytės-Kazlauskienės knyga¹ yra viena iš nedaugelio šiandieninių studijų, kurioje kvalifikuotai derinamos literatūrologinė, folkloristinė, iš dalies mitologinė literatūros vaikams analizė ir svarstoma pedagoginė bei psichologinė šios kūrybos vertė. Mokslininkės pasirinkta tyrimų kryptis perspektyvi, atverianti naujų žiūros galimybių iš karto keliose disciplinose. Kaip rašo

autorė, knygos tikslas buvęs išanalizuoti, „koks į vaikų literatūrą patenkančios archajinės informacijos turinys, kokiomis formomis ji įsilieja į autorinius kūrinius, koku mastu atitinka vaikiškąjį pasaulio suvokimą, kaip taikosi prie skirtingų laikotarpių literatūrinių tradicijų ir kaip veikia dalyvaudama jų kaitos procese“ (p. 7). Šių tikslų imtasi iš vidinės nuostatos ir įsitikinimo, kad „pirmąpradės gyvenimo tiesos saugomos senųjų kultūrų (mitologinių ir folklorinių) pasaulio modeliuose. Kadangi į juos įeina individo santykių su kolektyvu taisyklės, kolektyvas rūpinosi

¹ Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė. *Mitas – tautosaka – vaikų literatūra*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2007. – 197 p.

pasaulio modelių perdavimu jaunajai kartai. Panašias funkcijas nūdien atlieka poetai <...>, vieni sąmoningai, kiti intuityviai prikelia pirmąsio mąstymo lytis ir stengiasi jas susieti su vaiko mąstymu“ (p. 71). Tad ieškoti tautosakos ir mitologijos atspindžių individualioje šiuolaikinėje kūryboje vaikams yra tas pat, kaip klausti, kokias senąsias normas ir vertybes šiandien siekia perteikti ar modifikuoti sąmoningi kūrėjai. Tai iš dalies tolygu svarstymui, kokia yra šiandien sąmoninga kultūros ir ideologijos bei vertybių refleksija. Šitoks tyrimas gali turėti mažiausiai dvi pirmines intencijas: liudyti senųjų verbalinių diskursų galią dabartinei literatūrai ir šiandieniniam mąstymui arba, kitu atveju, gali būti tiriamą, kaip laikas keičia mitus, siužetus, poetiką. Autorės garbei reikia pasakyti, jog ji, kaip etnologė, nepasidavė pagundai itin sureikšminti mitologijos ir tautosakos poveikį individualiai lietuvių poetų kūrybai, bet kartu suteikė knygos skaitytojams galimybę įsitikinti, kad net ir patys stipriausi, tai yra originaliausi, kūrybiškiausi, vaikų literatūros kūriniai yra priklausomi nuo tradicijos ir kad šios dalyvavimas kūrybiniame procese anaipol nemenkina kūrinio meninės įtaigos, bet greičiau ją sustiprina. Kaip mokslininkei tai pavyko?

Autorė pasirinko apgalvotą knygos struktūrą, kuri leido nuosekliai atskleisti lietuvių poezijos augimą, modernėjimo procesą per XX amžių. Su nedidelėmis išlygomis galėtume sakyti, kad ji fiksuoja lietuvių originaliosios poezijos vaikams raidą nuo pat jos, kaip savarankiškos literatūros atšakos, ištakų. Pirmame knygos skyriuje analizuojami XX a. pirmosios pusės poetų kūrybos ypatumai. Rašydama apie Kazio Jakubėno poeziją, ji įtvirtina tradicinės struktūros vaikų eilėraščių sampratą. Šiam būdinga „tikroviškumo iliuzija, epiniai poezijos pradmenys, sužmogintas vaizduojamasis pasaulis, šnekamąja kalba paremtas stilius, vyraujantis metras chorėjas, eilučių pabaigų rimavimas“ (p. 16). Viso to ištakas tyrėja pastebi jau lietuvių liaudies dainose. Didaktiškuose Vytės Nemunėlio eilėraščiuose ji mato liaudies dainų struktūros ir smulkiųjų žanrų bei skaičiuočių

panaudojimą. Leonardo Žitkevičiaus kūryboje atpažįstami vaikų, šokių dainų elementai, liaudies lyrinių dainų leksika, personažai, stereotipinės situacijos. Jono Minelgos poezijos folkloriškumo ryškiausia ypatybė – eilėraščių artimumas pasakoms apie gyvūnus. Jose dažnai pagrindinis vaidmuo tenka triksiteriui – mitiniam apgavikui ir pokštininkui. Anzelmo Matučio kūrybos folkloriškumas – sąmoningai panaudojama stebuklinės pasakos struktūra, eilėraščiai mįslės, stilizuoti gamtos garsų pamėgdžiojimai, perfravimai. Nagrinėdama Martyno Vainilaičio poeziją, Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė detaliau aptaria lopšinių intonacijas eilėse ir mitologinių bei etiologinių sakmių panaudojimą. Tad pirmasis knygos skyrius įtikinamai parodo, jog XX a. poetai, kreipdamiesi į vaiką, kūrybos pavyzdžiu pasirenka tautosakos žanrą, stilių, pavienes stilistines priemones. Tautosaka yra tarytum suaugusiųjį ir vaiką siejantis diskursas, joje yra svarbiausios vaikui temos, objektai. Tautosakine stilistika siekiama išreikšti ir vaiko emocijas, pasaulėjautą. Tai svarbios išvalgos, tačiau kai kada norėtusi dar atidesnio poetų kūrinių palyginimo su tautosaka, konkrečių tekstų sugretinimo. Tada būtų akivaizdesni poezijos ir tautosakos skirtumai, jie leistų daryti ir išsamesnius apibendrinimus apie tautosakos ir individualiosios poezijos pasaulėvaizdžio bruožus. Taip pat norėtusi paprieikštauti autorei, kad ji lygina poetų kūrybą tik su klasikiniiais tautosakos žanrais ir ieško joje senosios tautosakos ypatumų, nepastebėdama dar vienos labai stiprios folklorinės poezijos srovės. Juk XX a. poetų kūryba augo ne tik iš dainos, bet ir iš tradiciniais tapusių posmavimų, eiliavimų. Dar XIX a. pabaigoje eiliuoti gamtos, papročių, moralės temomis ar tiesiog suposmuoti literatūriniu stiliumi anekdotinius ar sakmiškus pasakojimus, nutikimus tapo populiariu laisvalaikio užsiėmimu. Dalis tų eiliavimų imti dainuoti, plito kaip anoniminės dainos ir pelnytai laikytini mūsų žodiniu paveldu, kuris tikrai ne menkliau veikė XX a. poetus nei klasikiniai tautosakos žanrai. Mokslininkės išskirtas tradicinės struktūros vaikų eilėraštis yra be galo artimas šiai „parapinei“, kai-

miškai kūrybai. Juos sieja rimavimas, griežtas, dažnai ketureilis, posmas, siužetiškumas, šnekamosios kalbos intonacijos. Tikėtina, kad XX a. pirmosios pusės vaikų poezija yra natūrali šios sufoklorėjusios poezijos tąsa, kurią nuo pirmosios skiria sąmoningas vaiko kaip adresato pasirinkimas ir klasikinio folkloro elementų vartojimas.

Antrojoje knygos dalyje, skirtoje moderniesiems jau XX a. antrosios pusės poetams, pateikiama daug svarbių ir įdomių pastebėjimų. Modernioji vaikų poezija, pasak autorės, išsiskiria kelių semantinių kodų derinimu, mąstymo intelektualėjimu ir subjektyviojo prado išlaisvinimu. Kartu pakinta ir folkloro panaudojimo tikslai bei medžiaga. Ankstesnį imitacinį-dekoratyvinį tautosakos panaudojimą keičia pastangos perteikti senąją tautosakos pasaulėjautą, idėjas, fantastiškumą ar lyrizmą (p. 68–69). Sigito Gedos poezijos žaidybiškume ir alogizmuose mokslininkė išvelgia asociatyvia ir simboline kalba perteikiamas būties paslaptis, senąjį mitinį mąstymą, fragmentiniame eilėraščio komponavime regi sekimą liaudies dainų kompozicija. Įtikinamai parodomas vaikiškojo ir mitinio pasaulių artimumas, analizuojant rinkinį „Baltojo Niekio dainelės“. Janinos Degutytės kūrinį vaikams pasaulėjauta lyginama su liaudies lyrinėmis dainomis, jose įkūnyta gerumo ir meilės idėja. Poetės eilėraščių „sauliškume“ atpažįstami „soliarinio kulto atgarsiai“ (p. 92). Saviti folkloriškumo požymiai matomi Leonardo Gutausko kūryboje, tai: folklorinė leksika, liaudies dainų įvaizdžiai, idealieji epitetai ir tam tikras vaizdavimo abstraktumas. Tiesa, abejotina, ar galėtume vaizdavimo statiškumą vadinti folklorišku, juk yra gana daug tautosakos žanrų, ypač humoristinių, kuriuose daug judesio ir vaizdo transformavimo. Gal šiuo atveju gelbėtų tikslinimas, nuorodos į konkrečius žanrus ar žanrinius pogrupius. Ramutės Skučaitės kūryboje folkloriškumas atpažįstamas iš lopšinės intonacijų, pasakų fragmentų.

Trečiojoje knygos dalyje – „Archajinės sistemos veikmė lietuvių vaikų poezijoje“ – tarytum apibendrinama analizuojant skirtingų autorių kūrybą įgyta patirtis, bandoma

nusakyti pagrindines tautosakai, mitologijai ir vaikų literatūrai bendras pasaulėjautos konstantas. Tai ir universalios mitinio mąstymo opozicijos, ir savosios erdvės vienovės pajauta, pasaulio hierarchijos ir susvetimėjimo naikinimas, neigiant vertikalią stabilią pasaulio sandarą, įvairių objektų suartinimas, suteikiant jiems neįprastų bruožų ar savybių, reinkarnacijos idėja. Apibendrinama autorė pastebi: „gamtos objektus įdvasinant, o dvasinius įgamtinant, šiuolaikinėje vaikų poezijoje siekiama gamtos ir dvasios sintezės.“ O tai būdinga ir archajinei pasaulėvokai (p. 144). Atidžiau išsižiūrėta ir į proginės poezijos rituališkumą. Mamoms pasveikinti skirtoje vaikų poezijoje atpažįstami tradiciniai adoravimo būdai: motina siejama su saule ir žeme, jos vaidmuo ypač sureikšmintas ir archetipiškas. Analizuodama vaikų poezijos kalbinę raišką, mokslininkė taikliai pažymi, kad čia „lingvistinis žaidimas turi galios žaidžiantįjį perkelti į filosofinių mintijimų sferą. Tik mintijama ne abstrakčiomis sąvokomis, o vaizdiniais. Taip filosofuoja vaikai ir mitų kūrėjai“ (p. 163).

Paskutinė knygos dalis, skirta užsienio literatūrai vaikams, dar labiau paryškina lietuviškosios poezijos savitumą. Nors autoriui čia tiesiog svarbu atpažinti ir įvardyti tam tikrus mitinius ar folklorinius elementus, nesunku pastebėti, kad verstinė literatūra labiau orientuota į socialinę, moralinę problematiką nei lietuvių poezija, kurioje kur kas svarbesnė intencija perteikti žmogaus ir gamtos vienovę. Manau, būtų buvę prasminga su aptartais užsienio autorių darbais palyginti ir mūsų vaikų prozos kūrėjų – Vytauto V. Landsbergio bei Sigutės Ach – tekstus. Jie šiuo metu yra vieni skaitomiausių, o jų kūrybos mitiškumas ir folkloriškumas – itin akivaizdūs.

Gal kiek mažiau autorės liestas tradiciškumo ir kūrybiškumo santykio vaikų literatūroje klausimas. Skaitant susidaro įspūdis, kad vienoks ar kitoks folkloro panaudojimas yra traktuojamas kaip kūrybiškumo apraiška. Iš dalies tai tiesa. Pritaikyti mito ir tautosakos elementus kūryboje reikia ir meistrištos, ir talento. Tačiau ką rodytų toks santykiškai

intensyvus žodinės tradicijos elementų var-tojimas? Ar taip labai pasitikima tradicinės verbalinės raiškos efektyvumu, ar taip labai jaučiamas poreikis visiems žinomą diskursą modifikuoti? Ar tikrai tautosaka tinkamiausia kalbėtis su vaiku? Ar tikrai tautosakos ir mitologijos tokios universalios temos ir problematika, kad norom nenorom reikia cituoti, kai kūrėjas nori pasakyti jaunesniam už save ką svarbaus apie pasaulį ir gyvenimą? Ieškant atsakymų į šiuos klausimus išžiūrėti

verta ne tik į kūrinius, bet ir į autorių biografijas.

Perskaičiusi knygą lieku įsitikinusi dėl keleto dalykų: tautosaka reikalinga poezijai, poezija vis dar kuria ir palaiko mitus, o mums vis dar reikia saugaus ir harmoningo pasaulio vaizdo, žaidimo, iliuzijų ir žodžio magijos. Tas jaukus ir mielas prieglobstis literatūros kūrėjams ir jos skaitytojams yra vaikystė. Blieka padėkoti autorei už įdomią ir turiningą monografiją.

Jurga Sadauskienė

Lietuvininkų dainos etninio tapatumo paieškose

Pagaliau pralaužti ledai, ir lietuvininkų muzika (kitai sakant, dainos, nes instrumentinė muzika neišliko) visavertiškai įžengė į šio regiono etninio tapatumo klausimų sprendimo paieškų erdvę. Linos Petrošienės knyga¹ – iš tiesų pirmoji tokio masto studija, aprėpusi bene visą šiandien prieinamą ir žinomą lietuvininkų muzikinę medžiagą ir platų jos kontekstą. Knygoje pasitelkiama daugybė kitų mokslo sričių – kalbotyros, archeologijos, istorijos – duomenų, be to, nagrinėjama kultūrinė, socialinė, konfesinė terpė, veikusi dainas ir dainavimą. Ji labai įdomiai ir įtaigiai atskleidžiama cituojant pačių pateikėjų pasisakymus bei apibendrinant įvairių kraštotyros publikacijų medžiagą. Verčiant knygos lapus, pamažu ima aiškėti, kaip, kodėl gyvoji šio regiono etninės muzikos tradicija užgeso, tiesiog nutrūko, kaip neliko ir paties regiono su jo kompaktiška bendruomene. O juk tuo pat metu visi kiti Lietuvos regionai savo tradicinę muziką ne prarado, o transformavo ir tebeturi iki šiol, nors ir sunkiai atpažįstamą pavidalą. Atsiveria pamažėli paprastėjančių, dermiškai viendėjančių, miesto kultūros veikiamų, sąryšių su agrariniu ciklu praradusių, taip ir neišsileidusių daugiabalsio dainavimo lietuvininkų dainų kelias. Jis nutrūksta dėl daugelio

supuolusių bei pragaištingą baigtį lėmusių aplinkybių.

Pagrindinis akcentas – lietuvininkų dainos, jų muzikinės savybės nagrinėti paskirta didelė knygos dalis. Labai svarbu, jog autorė išryškina buvusį subregioninį muzikinės medžiagos pasiskirstymo aspektą. Šiaurinė Mažosios Lietuvos dalis nuo pietinės skiriasi darbe išnagrinėtu melodijų dermių pobūdžiu. Žinoma, netikėtas ir aiškiai pernelyg skubotas yra mėginimas šių išskirtų subregionų susidarymą sieti su ankstyvojo neolito ir Narvos kultūrų plotais (p. 117–119, 155). Tačiau autorė nėra kategoriška, be to, remiasi ir Mažosios Lietuvos tarmių paplitimo duomenimis. Pietinė muzikos duomenimis išskirta regiono dalis sutampa su vakarų aukštaičių, šiaurinė – su vakarų žemaičių donininkų patarmių plotais. Donininkų (pasak tarmių tyrinėtojų, žemaičiais jie savęs nelai-kė, p. 168) dainos muzikiniu požiūriu mažai ką bendra turi su kitų Žemaitijos subregionų dainomis, jų tarpusavio sąveika taip pat labai menka (p. 121, 169, 195). Žemaičių dainos ne veikė lietuvininkiškąsias, bet tiesiog atsi-dūrė jų vietoje tiesioginio perėmimo būdu, lėmus istorinėms aplinkybėms ir dideliām migracijos protrūkiui (p. 169, 195). Toks tar-mės ir muzikinės tautosakos duomenų nesu-tapimas paskatino darbo autorę prasitarti, jog galbūt „šiaurinėje Mažosios Lietuvos etninės muzikos srityje melodika buvusi senesnė už

¹ Lina Petrošienė. *Lietuvininkų etninė muzika: tapatumo problemos*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007. – 382 p.